

УДК 1:304+78.05

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.33.7>

КОНЦЕПЦІЯ КУЛЬТУРИ І СИНЕРГЕТИКА

Ірина Лященко

*Криворізький державний педагогічний університет,
факультет мистецтв,*

*кафедра музикознавства, інструментальної та хореографічної підготовки
пр. Гагаріна, 54, 50086, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна*

У роботі пропонується спроба ознайомлення із синергетикою не стільки як із міжгалузевим науковим напрямком, який вже досить широко застосовується для вивчення точних наук, скільки як із можливою основою теоретичної методології ґрунтовного аналізу одного з найбільш фундаментальних понять різноманітних галузей людського буття, а саме культури. Проблематика «культури» включає велике й відкрите коло питань: дефініція, історичні передумови, особливості формування та функціонування провідних явищ, чинники розвитку та перспективи ролі феномену насамперед в соціумі майбутнього. Наявні наукові теорії вимагають створення єдиної універсальної теоретичної концепції, яка покликана і практично допомагати людству як один із провідних векторів концепції сталого розвитку.

Проведений аналіз виявив можливість задіяння синергетичної методології в культурологію. Із цієї метою було виокремлено низку основних, загальноприйнятих теоретичних положень концепції культури. Порівнявши їх із деякими провідними основами синергетики, було виявлено, що вони здатні узагальнити вже наявні наукові погляди, а також вписати їх у ширший науковий контекст.

Не менш важливим нині видається аналіз однієї з найбільш популярних галузей культури світу – музичної культури. Протягом останніх століть ця галузь вочевидь вивчалася науковцями децю закрито, відокремлено, переважно в історико-стильовому лінійному вимірі. Розгляд особливостей появи та функціонування провідних явищ музичної культури ХХ століття, які рідко вписуються дослідниками у соціально-філософський контекст, все ще є далеким від усебічного розуміння, що ускладнює процес аналізу музичної культури сучасності. Адже провідні соціокультурні феномени, що склалися в Європі та США в минулому столітті, а саме масова та елітарна культура, продовжують успішно розвиватися в умовах сучасної музики. Ба більше, вони (особливо масова культура) складають основу всіх чинних нині музичних стилів та тенденцій. Та не зрозумівши першоджерел і особливості розвитку та змін названих явищ, не видається можливим науково досягнути їх сучасні прояви, а також прогнозувати шляхи їх подальшого функціонування. Особливо актуальною ця проблематика видається для всебічного вивчення національної музичної культури. Тому зроблене припущення про залучення синергетики в галузь музичної культури вважається надзвичайно перспективним.

Ключові слова: культура, музична культура, синергетика, соціокультурний.

Сучасний світ у своєму динамічному поліфонічному звучанні з кожним днем все більше набуває нових дисонантних акцентів. Виклики останніх подій, які охопили все людство, не лише вимагають миттєвої реакції на шляху подолання загальної кризи, що й безупинно відбувається в будь-якому куточку нашої спільної домівки, але й примушують людство до фундаментального переосмислення основ буття, які витворювалися та закріпилися в соціумі спільними зусиллями протягом тисячоліть. І якщо економічний, політичний та екологічний виміри традиційно знаходяться у фокусі наукової думки минулого й сучасності, культурний вимір людського існування як об'єкт ґрунтовного дослідження увійшов у науковий обіг у всій повноті відносно недавно. Адже наука про культуру набула

значної інтенсифікації у другій половині минулого століття. Саме із середини XX століття знання про культуру отримали неухильний поступ від більш загальних міркувань мислителів XVIII–XIX ст. до диференціації, а надалі і до спроб усталеності поглядів на одну з найбільш значущих філософських категорій. Утім, подібний процес активізації уваги науковців до проблематики культури не призвів до остаточної систематизації знань в названій галузі. Незважаючи на класичні вже теорії та концепції філософів і культурологів минулого, положення яких складають міцний фундамент сучасної культурології, культура залишається науковою цариною, відкритою для пошуків нових дослідницьких ракурсів. У цьому контексті одним із перспективних напрямків наукового аналізу феномену культури можна вважати синергетику. Цей відносно новий науковий напрям досить активно й успішно виступає як методологічна основа багатьох точних наук. Проте, погоджуючись із твердженням, що синергетика як «загальна теорія самоорганізації та складності може відіграти роль нового світоглядного орієнтира» [3, с. 6], вважаємо за потрібне зупинитися на її сутнісних ознаках в контексті концепції культури з метою закріпити теорію самоорганізації в культурознавчому дослідницькому просторі. Ця мета видається перспективною для подолання низки проблем, пов'язаних із дослідженням таких фундаментальних соціокультурних феноменів XX – початку XXI ст., як масова та елітарна культури. Умови їх появи, особливості розвитку та функціонування в соціумі й донині вимагають системного наукового осмислення. Особливо ця проблематика є складною для вирішення в контексті аналізу провідних явищ музичної культури минулого століття. Звертаючи увагу на той факт, що названі феномени є актуальними в контексті соціокультурних процесів сьогодення, вважаємо введення основ синергетичної концепції в музикознавство актуальним і перспективним науковим напрямком. Тому в нашому дослідженні ми будемо намагатися узагальнити основні положення синергетичної теорії, дослідити її співвіднесення із загальною концепцією культури (особливо її соціальним компонентом) і окреслити принаймні деякі перспективи залучення результатів проведеного короткого аналізу в сучасний музичний соціокультурний простір у нашій подальшій науковій практиці.

Культура як винятково складно утворене й функціонуюче ціле має, вочевидь, надзвичайно широку проблематику. Не намагаючись тут торкнутися всіх її складових частин, особливостей формування та напрямків розвитку основних культурних векторів, феноменів, чинників, явищ, спробуємо виокремити ті положення концепції культури, які дозволяють залучити до вивчення проблематики соціокультурної картини XX століття синергетичну методологію, а також надалі дослідити «культуру мас» та елітарну культуру в музиці.

1. Культура – це феномен універсального значення, який є визначальним для людського буття. Різноманітні спроби пояснення «культури» налічують, згідно з різними джерелами, приблизно від 100 до 500 варіантів. Серед них є максимально загальні, зокрема все те, що створила людина, сукупність результатів матеріальної й духовної людської діяльності [6, с. 14]. Або, за визначенням А.С. Карміна, «світ людини», «світ артефактів» або «світ смислів» [1]. Звичайно, вирішуючи проблему створення найбільш оптимальної дефініції однієї з найбільш значущих і ґрунтовних координат людського буття, науковці використовують різні підходи, створюють різноманітні моделі. Вочевидь, культура розуміється як певне надзвичайно масштабне єдине ціле, що структурується в контексті кожної концепції по-різному, але залучає при цьому подібні явища, складові частини, чинники розвитку (людина, творчість, духовність, соціальність, функціональність, мова, народ тощо). У цілому, згідно з більшістю теорій, культурі властиві: антропологізм, історизм, лінійність, циклічність, еволюціонізм, динамізм, соціальність, міфологізм.

2. Культура – це процес. Передусім, процесуальність пов'язана з розвитком, адже у класичній моделі культура є визначальною сферою розвитку людини. Ідея перетворення світу силами окремої людини і спільноти в цілому міститься в багатьох концепціях. Причому світ природи, біологічний простір на перших етапах освоювався, а надалі перетворювався завдяки творчому процесу, що означає нескінченне вдосконалення, створення краси. На думку Тейяра де Шардена, цей процес є одним із наріжних, сутнісних для пояснення механізмів антропогенезу [2, с. 50].

3. Культура – це суспільне утворення. Тут можна побачити багаторівневу структуру, в якій розрізняють більш узагальнений, вищий рівень, що відповідає за всі процеси в середині соціуму, а також надзвичайно важливий, більш конкретний щабель, на якому розглядаються ролі, норми поведінки окремої особистості в соціумі, відносини між людьми, їх соціальну приналежність та варіанти їхньої реалізації. Ці рівні акцентуються в різний спосіб у контексті тих чи інших концепцій. Утім, практично кожна теорія базується на соціальному вимірі культури як такому, що уособлює «всезагальні начала людських дій» [4, с. 240].

4. Культура поєднує в собі два фундаментальні шари: світ духовного (ідеї, творчість, новаторство) та світ матеріального (артефакти культури, пам'ятки минулого, традиційне). Вони можуть об'єднуватися у «внутрішньо структурований масив суспільного життя» [5, с. 384] або досліджуватися більш акцентно, відокремлено залежно від поставленої мети та підходу.

5. Культура – це явище інформаційне. Під інформацією маються на увазі знання, форми поведінки, навички, традиції, культурні здобутки в цілому. Справедливим є твердження про те, що культура «володіє пам'яттю, що зберігає інформацію за допомогою різних кодів (мов); програмами перероблювання інформації; здатністю створювати нову інформацію» [1, с. 327].

6. Культура прямо співвідноситься з поняттям «цінності». У різних теоріях, на різних історичних етапах розвитку філософської думки цінностями виступали певні фактори: особистісний розвиток людини, духовні здібності, соціально-орієнтована діяльність індивіда тощо. Посилена увагу до культури як світу цінностей продемонстрували, зокрема, прихильники аксіологічного підходу до осмислення культури (М. Шелер, В. Віндельбанд). У цілому цінності розглядаються та систематизуються в різний спосіб, проте, вочевидь, без ціннісних орієнтацій розвиток особистості є неможливим – як у вузькопобутовому ракурсі, так й у соціокультурному орієнтуванні окремого індивіда та спільноти різноманітного ієрархічного рівня.

Торкнувшись у спрощеному викладі сутнісних ознак поняття «культури», не зупиняючись на конкретних концепціях та підходах, спробуємо тепер кожне теоретичне положення розглянути в контексті синергетичної теорії.

1. Культура – це система. Приймаємо за вихідну точку нашого аналізу основний постулат синергетичної методології, який твердить, що названа система відповідає таким характеристикам, як складність, нелінійність («множинність якісно різних шляхів еволюції» [3, с. 11]), відкритість (наявність в системі обміну речовиною чи енергією з довкіллям [3, с. 17]). Система може проходити через стани, що визначаються граничною нестійкістю. Це – так звані точки біфуркації, які «ведуть до такої зміни поведінки згаданих систем, за якої вони підвищують свій порядок» [6, с. 26]. Цей механізм дозволяє зрозуміти витворення нового: якісно інших відгалужень від попередніх процесів, шляхів розвитку, явищ. Таким чином, дослідження особливостей формування, розвитку, функціонування культури отримує багатовекторне теоретичне підґрунтя і, як наслідок, надає нового перспективного практичного втілення.

2. Розуміння культури як процесу, що є безперервним розвитком. Причому універсальним механізмом розвитку культури й світу в цілому називається самоорганізація. Це поняття, зокрема, може тлумачитися як підвищення організації, що «сталось внаслідок внутрішніх потенцій системи, а не було накинута їй ззовні» [6, с. 26]. А ще як «<...> процес створення нового і є самоорганізацією» [6, с. 41]. Застосовуючи наріжне поняття концепції В. Вернадського «ноосфера» (у значенні системи ідей, що породжується людським розумом), таким чином, слід розуміти, що «<...> процеси самоорганізації завжди розпочинаються і відбуваються в ноосфері або переходять у світ речей, або залишаються в світі ідей. Фактично <...> при цьому твориться культура» [6, с. 32]. Надзвичайно важливим для розуміння синергетикою можливості якісних змін у системі є теоретичне положення про «розвиток через нестійкість» [3, с. 24].

3. Культура – явище колективне, і «твориться вона спільнотами, які контактують між собою <...>» [6, с. 22]. Зрозуміло, що колективність розуміється в переважній більшості культурних концепцій не стільки як характер творення (за виключенням народної культури), скільки як уся «сукупність проблем, пов'язаних з обробкою, кодуванням, транспортуванням і прийняттям інформації» [6, с. 18]. У синергетичному контексті «культура як колективний інтелект є фрактальною системою», тобто такою самоподібною системою, в якій «більш дрібні частини (фрактали) подібні до більш крупних і всій системі в цілому» [1, с. 328].

4. Духовне та матеріальне як фундаментальні складові частини системи культури функціонують із певними глобальними цілями і орієнтирами. І вони продовжують розвиватися, не втрачаючи виняткового значення у процесі, передусім, соціалізації особистості, пошуків її ідентичності, введення як у світовий, так і в національний соціокультурний контекст. Слід звернути увагу, що «<...> пам'ятки минулого, вся культурна спадщина є для нащадків насамперед «культурним потенціалом», за умови наявності носіїв культури, творців [6, с. 46].

5. Інформаційний характер культури як системи є визначальним в її синергетичній концепції. З одного боку, «акт створення інформації, а кажучи ширше – знання, духовних надбань є найсуттєвішим в культурі» [6, с. 18]. З іншого боку, культура «передається за допомогою <...> інформаційного механізму» [6, с. 42], на відміну від біологічної еволюції, що відбуваються на генетичній основі. Велике значення в розбудові культурної системи займають консервативний та революційний типи людей [6, с. 49]. Вочевидь, перший тип покликаний зберігати, стабілізувати культурні процеси, спадщину минулого, тоді як другий тип, що є абсолютно меншістю, має створювати умови й шукати можливості для нового якісного культурного «стрибка» в тій чи іншій галузі. Але можна погодитися, що для повного аналізу багатьох особливостей культурогенезу варто взяти до уваги ще одну «категорію людей, що діють деструктивно» [6, с. 65]. Йдеться про «людей зла» [6, с. 50], яких можна вважати асоціальними елементами, маргіналами, що фактично не беруть участь у процесах розвитку соціуму. Утім, їхня позиція соціальної незалежності, свободи від суспільства теж є необхідною для формування кризових ситуацій, ширше – підготовки умов для функціонування механізмів самоорганізації культури. Вважаємо за потрібне припустити, що до третього типу людей можна віднести й лідерів тоталітарних режимів, справжніх «людей зла», без деструктивної діяльності яких неможливо уявити, зокрема, не лише політичні та економічні, а й соціокультурні процеси ХХ століття.

6. Цінності в культурі, насамперед, мають духовний та єднальний для соціуму характер. Справедливо, що «вони формують і скеровують дію тих механізмів, які здійснюють обидві функції культури: 1) підтримання єдності та рівноваги у соціумі, 2) пристосування

людства до нових, змінених умов завдяки створенню нових ідей і забезпечення тим самим його еволюційного росту» [6, с. 225]. Творцями та носіями духовних цінностей виступають представники еліти – наукової, інтелектуальної, мистецької. Утім, у сучасній культурі існує загроза порушення ціннісної ієрархії, що призводить до негативних процесів, які спрямовуються на деструктивні механізми руйнації системи світового та національного соціокультурного простору. Саме тому нині дослідники все більше говорять про досить невтішні прогнози перспектив функціонування, розвитку культурної ситуації людства.

Основу культурних процесів, що відбуваються нині у світі, складають масова та елітарна культура. Відомо, що ці соціокультурні феномени сформувалися та отримали розвиток в ХХ ст. Їх поява, особливості функціонування, система характерних ознак безпосередньо залежали від соціуму, продуктом якого вони стали. Вочевидь, «культура не для всіх» та «культура мас» сформувалися в єдиному соціокультурному просторі світу ХХ ст. Ми плануємо в подальшому застосувати для аналізу цих провідних соціокультурних феноменів сучасної культури викладені вище положення синергетичної концепції; вважаємо їх досить перспективними, адже з позицій класичних теорій культури це зробити видається практично неможливим.

Досліджуючи можливості застосування основних положень синергетики для всебічного аналізу механізмів функціонування певних тенденцій, явищ музичної культури, слід насамперед звернути увагу на деякі ускладнення. Слід зазначити, зокрема, що в радянському, пострадянському та національному музикознавстві спостерігається загальна тенденція торкатися проблематики історії музичного мистецтва, а не всього музично-культурного простору. Цей факт, вочевидь, у першу чергу є найбільш репрезентованим у контексті наукових досліджень музики минулого – класичного, традиційного або академічного музичного мистецтва. Ситуація дещо змінилася в дослідницькій літературі, присвяченій музиці ХХ століття, втім, вона все ще недостатньо приділяє уваги соціокультурним процесам, умовам формування, закономірностям появи та розвитку конкретних феноменів, явищ музичної культури. Зокрема, у вітчизняній музикознавчій літературі все ще залишається відкритим питання ґрунтового, всебічного, повного, фахового аналізу сучасної музики. При цьому ми припускаємо, що введення в музикознавчий науковий обіг основ синергетичної концепції має достатньо добрі перспективи, адже з позицій класичних поглядів розібратися в системі музичної культури минулого століття й сучасності є надзвичайно складним завданням. Особливо гостро вважаємо проблему соціально-філософського аналізу масової та елітарної музичних культур та їх співвіднесення з культурою народною.

Саме народна музична культура в контексті сучасних соціокультурних процесів в Україні насамперед покликана стабілізувати основні культурні процеси в нашому соціумі. На перший погляд, нині відбувається досить активний процес відродження національних музичних традицій через поживлення інтересу молоді до своєї рідної музичної спадщини. Утім, ця тенденція поки носить широкий, але поверхнево-декоративний характер у практичному втіленні. Цікаво звернути увагу на те, що матеріальна сфера сучасної культури, особливо традиційної, яку ми вивчаємо через артефакти минулого, нині явно недооцінюється, часто спрощується, навіть примітивізується. Адже естрадна галузь української музики мало та недостатньо глибоко вивчає та пропагує автентичний український музичний фольклор. Вище зазначалося, що культурний потенціал спадщини минулого вірно та гармонійно функціонує в соціумі лише за умови наявності носіїв цієї надзвичайно важливої в соціокультурному значенні музичної інформації. Ми ж спостерігаємо загострення проблеми збереження національних культурних традицій, народної творчості в необхідному для функціонування всієї системи української культури вигляді.

Музична культура України початку ХХ століття є різноплановою, динамічною, сучасною. І якщо нинішня масова музика в цілому формує далеко не найбільш привабливу «картину світу», що віддзеркалює сучасність, вочевидь, в контексті теорії сталого розвитку необхідною є істотна трансформація системи цінностей людства засобами музичної культури. До певної міри вона стає новою альтернативною реальністю, в контексті якої стираються межі між мистецтвом, творчістю та комерцією. Але підкреслимо, що, розуміючи це, необхідно робити конкретні дії на шляху застосування цієї «нової реальності». Вважаємо, що створення альтернативної культури на базі масової (як найбільш впливової та розробленої) – ось одна з перспективних моделей втілення основи «суспільства майбутнього». Вже очевидним є той факт, що достатньо сформована, нині актуальна і впливова масова культура не може штучно викреслитися із соціокультурної картини світу, вона може лише оновитися ізсередини з позицій грамотного керівництва і особливо контролю провладних організацій, представників основних соціальних прошарків, інтелігенції, релігійних кіл тощо. Сьогодні саме гомогенізація масової культури (і, зокрема, музичної) є тим важливим чинником, який як універсальна світова мова може допомогти розв'язати принаймні деякі болючі проблеми сучасності (наприклад, адаптація до складних реалій, пошуки ідентичності, єдність через схожі музичні смаки тощо).

Таким чином, у статті ми окреслили можливість застосування основних ідей синергетики для всебічного аналізу культури як соціального та філософського феномену. У результаті виокремлення фундаментальних положень синергетичної концепції ми пересвідчилися в перспективах їх теоретичного та практичного введення в галузь культурології в більш ґрунтовному, ніж раніше, форматі. Крім цього, очевидними є і переваги застосування синергетичної теорії в аналізі основних тенденцій і явищ сучасної музичної культури. Дослідженню введення цих теоретичних положень у названі галузі ми присвяtimo наші наступні розвідки.

Список використаної літератури

1. Кармин А.С., Новикова Е.С. Культурология. Санкт-Петербург : «Питер», 2004. 464 с.
2. Киященко Н.И. Массовая культура и массовое искусство как глобальная проблема XXI века. *Философия и общество*. Выпуск № 4(33). 2003. С. 47–72.
3. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики: Режимы с обострением, самоорганизация, темпомеры. Санкт-Петербург : «Алетейя», 2002. 414 с.
4. Момджян К.Х. Введение в социальную философию : учебное пособие. Москва : Высшая школа, КД «Университет», 1997. 448 с.
5. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія : підручник. Київ : Академвидав. 2007. 592 с.
6. Свіндзинський А. Синергетична концепція культури. Луцьк. 2008. 695 с.

THE CULTURE'S CONCEPT AND SYNERGETIC

Iryna Liashchenko

Kryvyi Rih State Pedagogical University,

Faculty of Arts,

Department of Musical Science, Instrumental and Choreographic Training

Haharina avenue, 54, 50086, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine

The paper offers an attempt to get acquainted with synergetics not much as an intersectoral scientific direction, which is already quite widely used for the study of exact sciences, but as with the possible basis of a theoretical methodology for a thorough analysis of one of the most fundamental concepts of various branches of human existence called culture. Problems of “culture” include a wide and open range of issues: definition, historical background, features of the formation and functioning of leading phenomena, factors of development and prospects for the role of the phenomenon primarily in the future society. Existing scientific theories require the creation of a single universal theoretical concept, which is designed and practically helps humanity as one of the leading vectors of sustainable development concept.

The analysis revealed the possibility of using synergetic methodology in culturology. To this end, a number of basic, generally accepted theoretical provisions of the concept of culture were identified. Comparing them with some of the leading foundations of synergetics, it was found that provisions are able to generalize existing scientific views, as well as fit into a broader scientific context.

Not less important now is the analysis of one of the most popular branches of culture in the world – musical culture. In recent centuries, this field has obviously been studied scientists in a somewhat closed, separate way, mainly in the historical-stylistic linear dimension. Consideration of the features of the emergence and functioning of the leading phenomena of musical culture of the XX century, which rarely fit researchers into the socio-philosophical context, is still far from comprehensive understanding, which complicates the process of analyzing modern musical culture. After all, the leading socio-cultural phenomena that have developed in Europe and the United States in the last century, namely, mass and elite culture, continue to develop successfully in modern music. Moreover, they (especially mass culture) form the basis of all current musical styles and trends. But without understanding the primary sources and features of the development and changes of these phenomena, it is not possible to scientifically comprehend their current manifestations, as well as to predict the ways of their further functioning. This issue is particularly relevant for a comprehensive study of the national musical culture. Therefore, the assumption made about the involvement of synergetics in the field of musical culture is considered extremely promising.

Key words: culture, musical culture, synergetics, socio-cultural.